

ԳՐԱԲԱՐԻ ԲԱՅԱԿԱՆՉԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ՆՐԱ ՇԱՐԱԴԱՍՍԱԿԱՆ ԿԱՂԱՊԱՐՆԵՐԸ

Ինչպես բոլոր, այնպես էլ բացականչական երանգի նախադասություններն ամփոփ մտքի կրողներ են: Վերջինս, սակայն, ի տարբերություն պատմողական նախադասությունների, սրանցում դրսևորվում է ոչ որպես օբյեկտիվ դատողություն, այլ հրամայական և հարցական նախադասությունների նման՝ «ընդգծված կերպով կրում է խոստովի սուբյեկտիվ վերաբերմունքի կնիքը»¹: Այդպիսի վերաբերմունքը բացականչական նախադասություններում արտահայտություն է գտնում յուրահատուկ հնչերանգի միջոցով, որին բնորոշ է ձայնի ուժի ոչ թե կտրուկ բարձրացումը հնչերանգը կրող բառի վրա և միանգամից անկումը դրանից անմիջապես հետո, ինչպես հրամայական և հարցական նախադասություններում է, այլ նրա տարածումն ու տևականորեն պահպանումն ամբողջ նախադասության վրա: Հին գրական հայերենի մեջ բացականչական նախադասությունները թեև քիչ չեն, սակայն այլ երանգի նախադասությունների, հատկապես պատմողականների, համեմատությամբ դրանք քանակապես չնչին թիվ են կազմում: Հանդիպում են ինչպես թարգմանական, այնպես էլ ինքնուրույն գործերում, ինչպես օրինակ՝ *Բազմասցի՝ ողջոյն առ քեզ և ամենայն մեծի սպահիդ Արեաց /Եղ., 56/*: *Օ՛ն անդր ի բաց թողցուք զխաարային խորհուրդս մոլորելոցն /ն.տ., 226/*: *Երանի՛ սմա վասն սուրբ տեսլեանս /ն.տ., 151/*: *Եկայք ցնծասցու՛ք ի Տէր /Սաղմ., ԴԳ, 1/*: *Ո՛ւր են ողորմութիւնք քո առաջինք, Տէր /ն.տ., 2Ը, 50/*: *Կեցցէ՛ արքայ /Բ.Թագ., ԺԶ, 18/*: *Ո՛ւն միտք. զի ոչ իմացայք, ... /Եզն., 220/*: *Միա ընկալաւ տէր զաղաչանս քո /Բուգ., 20/*: *Գործ մորա որպէս պարկեշտութեամբ է /Առակք, 2, 8/* և այլն:

Բացականչական հնչերանգը բազմաթիվ պատմողական, հարցական և հրամայական նախադասություններ կարող է վերածել բացականչականի՝ օժտված ցանկության, տենչանքի, իղձի, զարմանքի, հիացմունքի, երանիության, բարեմաղթության, ողջույնի, ակսոսանքի, ցավի, զոջումի, հեզմանքի, հանդիմանանքի, դժգոհության, արհամարհանքի և բազմաթիվ այլ հուզաարտահայտչական լիցքերով: Եվ հակառակը՝ բացականչական փոխարինումն այլ հնչերանգով շատ դեպքերում ինքնին բավարար նախապայման է նախադասությունը վերածելու պատմողականի, հրամայականի կամ հարցականի: Հմնտ. «Հեռի եղեն եղբարք իմ» և «Հեռի՛ եղեն եղբարք իմ», «Դեւ գոյր ի քեզ» և «Դե՛ւ գոյր ի քեզ», «Ա՛յս հատուցումն եղես ինձ» և «Ա՛յս հատուցումն եղես ինձ», «Ա՛յս են կամք չօր իմոյ» և «Ա՛յս են կամք չօր իմոյ», «Որպէ՛ս աներկիւղութեամբ առ ոչինչ համարեցան զհրամանս արքունի» և «Որպէ՛ս աներկիւղութեամբ առ ոչինչ համարեցան զհրամանս արքունի», «Ու՛ր են ողորմութիւնք քո առաջինք, Տէր» և «Ու՛ր են ողորմութիւնք քո առաջինք, Տէր», «Մի՛ դարձուցաներ զերեսս քո յինձ» և «Մի՛ դարձուցաներ զերեսս քո յինձ», «Մի՛ տանիր զմեզ ի փորձութիւն» և «Մի՛ տանիր զմեզ ի փորձութիւն» և այլն:

Միևնույն ժամանակ նշենք, որ քիչ չեն նաև այնպիսի նախադասությունները, որոնց բացականչական հնչերանգը հնարավոր չէ փոխարինել մեկ ուրիշով: Դրանք սովորաբար այն նախադասություններն են, որոնցում առկա են գերազանցապես բացականչման իմաստ ունեցող ձայնարկություններ կամ վերաբերական բառեր (աւա՛ղ, վա՛յ, վա՛հ, եղո՛ւկ, երանի՛, երանի՛ թէ, օ՛շ, ո՛վ, ահա, ահաւասիկ, աւասիկ և այլն). ինչպես օրինակ՝ *Վա՛յ իցէ ձեզ /Ագաթ., 195/*: *Երանի՛ թէ և դուք ըստ բժշկական արուեստին բերէիք զմանութիւն /Եղ., 191/*: *Երանի՛ ժողովրդեան, ... /Սաղմ., 2Ը, 16/*: *Ո՛վ անմտութիւն և անհամ մորոտութիւն /Եզն., 112/*: *Միա ծնցի ի քո զաւակացդ այլ զաւակ /Բուգ., 11/*: *Աւա՛ղ զրկանացս, աւա՛ղ թշուառական պատմութեանս /ՄԽՊՀ, Գ, կր/*: *Հապա՛ զմասցուք, ասեն, սփռեցարուք յիւրաքանչիւր տեղիս /ն.տ., 138/*: *Միաւասիկ մերձեալ եմ ի դատաստանս իմ /Յօթ, ԺԳ, 18/*:

¹ Ս. Արքա հ ա մ յ ա ն, *Ժամանակակից հայերենի շարահյուսության մի քանի հարցեր, Եր., 1962, էջ 98:*

Վերոհիշյալ ձայնարկություններից, վերաբերականներից ու հարցահարաբերական դերանուններից բացի, իբրև համապատասխան հնչերանգի հետ միասին բացականչական նախադասություն ձևավորող քերականական հատկանիշ, գրաբարում որոշակի դեր ունի նաև նախադասության կառուցվածքը: Նկատի ունենք այդպիսի գործառնությունը հատկապես միակազմ (մասնավորաբար՝ անվանական և մասամբ նաև՝ բայական անդեմ) նախադասությունների հանդես գալը: Եվ եթե բայական անդեմ կառույցները առավել գործածական են հրամայական, քան թե բացականչական նախադասությունների ձևավորման մեջ, ապա բացականչականների կազմության գործում ավելի մեծ է անվանական միակազմ կառույցների դերը:

Օրինակներ՝ Ե Քրիստոսի մարդասիրին փա՛ռք յալիտեանս,ամէ՛ն /Կոր.,100/: Ինքնակալ կայսր Դիոկղետիանոս, առ սիրելի եղբայր աթոռակից մեր Տրդատ, ողջո՛ւն /Ազաթ.,152/: Փա՛ռք քեզ, Տէր, փա՛ռք քեզ, թագաւոր /Եղ.,312/: Ահա ընդ քեզ Սաղովկ և Աբիաթար քահանայք /Բ Թագ.,ԺԵ,35/: Ո՛վ մորոտքին /Եզն.,100/: Աւա՛ղ գրկանացս, աւա՛ղ թշուառական պատմութեանս /ՄԽՊՀ,Գ,կը/: Վա՛յ ինձ՝ Արշակայ /Բուգ.,213/:

Գրաբարի բացականչական նախադասությունների ձևավորման մեջ որոշակի նշանակություն ունի նաև ստորոգյալի եղանակային արտահայտությունը: Խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է ստորադասական եղանակի բայածևերին: Թեև այդ բայածևերի բազմաթիվ կիրառություններ կան հատկապես պատմողական և հարցական, ոչ քիչ թվով՝ նաև հրամայական նախադասություններում, այնուամենայնիվ, եղանակային իմաստով պայմանավորված, նրանց ամենաբնութագրական գործառնությունը բացականչական նախադասություններ կազմելն է՝ այլ քերականական հատկանիշների հետ զուգակցմամբ կամ առանց դրանց. ինչպես օրինակ՝ Ո՛ւ տացէ՛ ի Սիովն գփրկութիւն Իսրայելի /Ազաթ.,177/: Բացես ինձ գոյրս տանն, և համբուրեսցես զիս ի համբուրից քերանոյ քոյ /ն.տ.,440/: Եղիցի լոյս տեսոն Աստուծոյ ի վերայ մեր /ն.տ.,196/: Անաբեսցէ՛ տէր ի վերայ քո օրհնութիւն /Բ Օրին.,ԻԸ,8/: Առ ամենայն ազգս տէրութեան ինոյ՝ արեաց և անարեաց, բազմացցի ի ձեզ ողջոյն մարդասիրութեան մերոյ /Եղ.,18/: Հաւասարեսցի մահս մեր ընդ մահու արդարոցն /ն.տ.,230/: Ողբա՛ փ ևս առաւել լիցուք հաղորդք յարութեան նորա ն.տ.,348/: Թողեսլ լիցին քեզ մեղք քո /Եզն.,64/: Ահա ծնցի՛ ի քո գաւակացոյ այլ գաւակ /Բուգ.,11/:

Շատ հաճախ գրաբարի բարեմաղթություններում, ողջույններում, օրհնություններում ու անեծքներում, որոնք սովորաբար բացականչական նախադասություններ են, ստորոգյալի դերով հանդես են գալիս հրամայական եղանակի բայածևեր, որոնցով ոչ թե թելադրանք կամ կարգադրություն է արտահայտվում, այլ խոստովի իղձը, ցանկությունը, մաղթանքը. ինչպես՝ Ողջ լերուք ի դիցն օգնականութենէ՛ դուք ամենեքին և ի մեր թագաւորաց /Ազաթ.,131/: Օրհնեա՛ զմեզ, սուրբ հայր մեր /Եղ.,382/: Բաց մեզ, Տէր, զդուռն ողորմութեան քո /ն.տ.,306/: Չարթիր, Երեմիաս, զարթիր և ողբա՛ հանդերձ մարգարէութեամբ /ՄԽՊՀ,Գ,կը/:

Ընդգծված բացականչական երանգ ունեն նաև «մի» արգելականով հրամայականի որոշ կիրառություններ, մասնավոր, եթե դրանց բայական բաղադրիչը ստորադասական բայածև է. ինչպես օրինակ՝ Այ մի՛ լինիք տիրասպանուք /Բուգ.,214/: Մի եկեսցէ՛ ի վերայ մեր ռոն ամբարտաւանից, և ձեռք մեղաւորաց մի դողացուցեն զմեզ /Եղ.,314/: Մի՛ ոք պոռնիկ կամ պիղծ /լինիցի/ իբրև Եսաւ /Եզն.,140/ և այլն:

Պատահական չէ, որ այս և այլ նմանատիպ նախադասությունները, որ գերազանցապես ցանկություններ կան խրատ – հորդորներ են, թարգմանվում են «թող» եղանակիչի հավելումով, ինչն ավելի է ընդգծում դրանց բացականչական հնչերանգը. Թող չգա մեզ վրա ամբարտաւանների ոտքը, և մեղավորների ձեռքը թող չվախեցնի մեզ: Թող որևէ մեկը Եսաւի նման պոռնիկ կամ պիղծ չլինի:

Քիչ չեն նաև այն բացականչական նախադասությունները, որոնցում համապատասխան հնչերանգը ընկած է սահմանական եղանակի բայածևով արտահայտված ստորոգյալի վրա. ինչպես՝ Երանի տամ նմա /Եղ.,164/: Ողորմի՛ն, ողորմի՛ն սիրելեաց ձերոց /ն.տ.,112/: Արդ աղաչեմ զձեզ, ո՛վ քաջ նիզակակիցք /ն.տ.,204/: Տայր ոք ինձ թևս որպէս զաղաւոնոյ /Ազաթ.,605/: Ահա սինք հաստատուն կանգնեցան ձերում խարխուլ շինուածոյն /ն.տ.,721/: Ահա ընկալաւ տէր զաղաչանս քո /Բուգ.,20/: Ահաւասիկ գայս այսպէս քննեցաք /Յօր,Ե,27/: Ողբամ՛ զքեզ, Հայոց աշխարհ, ողբա՛մ զքեզ,

հանուրը հիւսիսականաց վեհագոյն /ՄԽՊՀ, Գ, կր/։ Ողորմիմ քեզ, եկեղեցի հայաստանեայց, խրթնացեալ ի բարեգարդութենէ բեմին, ի քաջէն զրկեալ հովուէ և հովուակցէ /ն.տ./։ *Կորնեալ ժողովողն, քազեալ նաւահանգիստն, ելիք* օգնականն, *լեալ* ճայնն յորդորեցուցիչ /ն.տ./։

Իրենց նշանակությամբ ու կիրառությամբ բացականչական երանգի նախադասությունները բազմազան են։ Խմբավորելով այդ իմաստները՝ կարելի է տարբերակել այդ նախադասությունների երկու ենթատեսակ՝ ցանկականներ կամ ըղձականներ և բուն բացականչականներ։ Առաջիններն արտահայտում են խոսողի ցանկությունը, իղձը, փափագը կամ տենչանքը, երկրորդները՝ խոսողի բացականչումը՝ զարմանքի, ավստասանքի, դժգոհության, վախի, ուրախության, հիացմունքի և այլ զգացմունքների տոնայնությամբ։ Վերջին շրջանում, սակայն, միտում է դրսևորվում բացականչական նախադասությունների այս երկու ենթատեսակները դիտել որպես ըստ երանգի նախադասությունների միանգամայն առանձին տեսակներ՝ նկատի ունենալով «մի քանի հատկանիշներով» (իմաստային, հնչերանգային և արտահայտման ձևային առանձնահատկություններ) ըղձականների «էական տարբերությունները» բացականչականներից²։ Միաժամանակ նաև ընդգծվում է, որ նախադասությունների հնչերանգային այդ առանձին տեսակներն ունեն բառաքերականական արտահայտման միջոցների, կետադրության և այլ ընդհանրություններ։ Տարբերություններ, ինչ խոսք, կան և բավականին ակնհայտ, մանավանդ իմաստային առումով. ըղձականները խոսողի իղձը, փափագն ու տենչանքն են արտահայտում, մինչդեռ բացականչականները՝ ուրախություն, զարմանք, ավստասանք և այլն։ Այնուամենայնիվ կա դրանց ընդհանրացնող ավելի էական ու գորեղ մի հանգամանք. դա այն է, որ և՛ առաջինները, և՛ երկրորդները, ինչպես նաև վերոհիշյալ մտեցման կողմնակիցներն են միանգամայն իրավացիորեն նշում, «զգացմունքային» նախադասություններ են³։ Կարծում ենք՝ ըղձականները մնացած բացականչականներից խստիվ առանձնացնող տարբերություն չպիտի դիտել նաև նրանց ձևավորման հնչերանգային յուրահատկությունները, այն, որ «ըղձականների հնչերանգը համեմատաբար հանգիստ է, խաղաղ, զգացմունքային, մինչդեռ բացականչականների հնչերանգը ավելի բարձր է, պոթկուն, երբեմն էլ՝ ահագանգող ու ահաբեկող»⁴։ Էականն այն է, որ երկու դեպքում էլ գործ ունենք մեկ ընդհանրական՝ բացականչական հնչերանգի հետ, և հնչերանգի տոնայնության՝ մի դեպքում ավելի, մյուս դեպքում պակաս բարձր ու շեշտված լինելը⁵ դեռևս բավարար պայման չէ, որպեսզի ըղձականներն ու բացականչականները համարվեն նախադասության հնչերանգային առանձին տեսակներ։ Հակառակ դեպքում ստիպված կլինենք, հնչերանգային (և ոչ միայն հնչերանգային) նույնքան նկատելի տարբերությունների պատճառով ըստ երանգի նախադասության առանձին տեսակներ համարել նաև հրամայականները, հորդորականներն ու աղերսականները, մինչդեռ իրականում դրանք հրամայական նախադասությունների իմաստային և երանգային տարատեսակներ են։

1. Այսպիսով, ցանկական կամ ըղձական են այն բացականչական նախադասությունները, որոնցով արտահայտվում են երազանք, ցանկություն, իղձ, տենչանք։ Բացականչական հնչերանգը, պայմանավորված նախադասությունների նշանակությամբ, այստեղ համեմատաբար մեղմ է, ոչ բարձր, և այսպիսի երանգային հատկանիշի շնորհիվ է, որ սրանցում գործածվող բայի հրամայականի եղանակային ձևերը սովորաբար շեշտի անհրաժեշտություն չունեն։

Օրինակներ՝ Օրհնեա զմեզ, սուրբ հայր մեր /Եղ., 382/։ Մի, տեարք իմ պատուականք, յես այսչափ ի բարձունս վերանալոյ՝ այսրէն, յերկիր անկեալ թաւալիցիմք /ն.տ., 222/։ Բաց մեզ, Տէր, զդուռն ողորմութեան քո /ն.տ., 306/։ Թողեալ լիցին քեզ մեղք քո /Եզն., 64/։ Մի՛ որ արմատ դառնութեան ի վեր ելեալ /ն.տ., 140/։ Յուշ լիցի քեզ, որդեակ, հոգեխառն սնունդն. յուշ լիցի քեզ աստուածեղէն խրատն. յուշ լիցին հալա-

² Ա. Պ ա պ ո յ ա ն, Խ. Բ ա դ ի կ յ ա ն, Ժամանակակից հայոց լեզվի շարահյուսություն.

Ուսումնական ձեռնարկ, Եր., 2003, էջ 78:

³ Նույն տեղում, էջ 80:

⁴ Նույն տեղում, էջ 78:

⁵ Նույն տեղում, էջ 80:

ծանքն իմ և քո ի միասին /Ագաթ.,185/: Բացցես ինձ գրուրս տանն, և համբուրեսցես զիս ի համբուրից բերանոյ քոյ /ն.տ.,440/: Հատուցէ Տէր չարին ըստ չարութեան իւրում /Բ.Թագ.,Գ,40/: Եկայք ցնծացուք ի Տէր /Սաղմ.,ՂԴ,1/:

Այս ենթատեսակի մեջ կարելի է դասել նաև այն նախադասությունները, որոնցով արտահայտվում է ինչ-որ բանի կամ մեկի նկատմամբ խոսողի երանական վերաբերմունքը. օրինակ՝ Երանի է մեզ վասն տրա մերձատրութեանս առ մեզ /Եղ.,304/: Երանի՛ որ հաւատայցեն ճշմարտութեանն /Բուգ.,72/: Երանի՛ առաջնոյ և երկրորդի փոփոխմանն /ՄԽՊՀ,Գ,կր/: Երանի՛ ժողովրդեան, որ.../Սաղմ.,ՁԸ,16/:

Ըղծական նախադասություններ են նաև բարեմադրանքներն ու ողջույնները, որոնցով այնքան հարուստ է գրաբար մատենագրության լեզուն: Դրանք սովորաբար անվանական միակազմ նախադասություններ են. ինչպես՝ Տրդատիոս Հայոց մեծաց արքայ. առ աշխարհս և առ գաւառս, առ նախարարս և առ շինականս և առ ամենեսին ողջոյն /Ագաթ.,134/: Միհրմերսէս վզուրկ հրամանատար Երան և Աներան. Հայոց մեծաց ողջոյն շատ /Եղ.,48/: Փա՛ռք քեզ, Տէր, փա՛ռք քեզ, թագաւոր /ն.տ.,312/: Խաղաղութի՛ւն ընդ քեզ /Գատ.,ԺԹ,20/: Շնո՛րհք Տեսնոն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ընդ ձեզ /Ա Կորնթ.,ԺԶ,23/: Եւ Քրիստոսի մարդասիրին փա՛ռք յախտեանս, ամէն /Կոր.,100/:

Քիչ չեն նաև նույնպիսի նշանակությամբ գործածվող երկկազմ նախադասությունները. Առ ամենայն ազգս տէրութեան ինոյ՝ արեաց և անարեաց, բազմասցի ի ձեզ ողջոյն մարդասիրութեան մերոյ /Եղ.,18/: Քաջութիւն հասցէ ձեզ ի քաջէն Վահագնէ ամենայն Հայոց աշխարհիս /Ագաթ.,127/: Ողջ լիջիք, /ն.տ.,134/: Ողջ լէր դիցն պաշտամամբ ամենայն պատուով /ն.տ.,156/:

1.1 Դասական գրաբարի բացականչական նախադասությունների ցանկական կամ ըղծական ենթատեսակը դրսևորվում է մի քանի շարադասական կադապարներով: Ընդհանրապես ոչ միայն հրամայական կամ հարցական, այլև բացականչական նախադասությունների շարադասությունը էականորեն պայմանավորված է հնչերանգային գործոնով, ավելի ստույգ՝ հատուկ հնչերանգը, ուրեմն նաև տրամաբանական շեշտը կրող շարադասական բաղադրիչի դերով գերազանցապես հանդես է գալիս ստորոգյալը, որ վերոնշյալ պատճառով սովորաբար նախադասության սկզբում է: Այստեղից էլ՝ «ստորոգյալ ենթակա» (ՔՄՏ) հաջորդականության խիստ սովորական կարգը այս բնույթի համառոտ նախադասություններում. օրինակ՝ Կեցցէ՛ արքայ /Բ.Թագ.,ԺԶ,18/: Ուրախ եղիցին երկինք /Սաղմ.,ՂԵ,11/ և այլն:

1.2 Ստորոգյալի լրացման կամ լրացումների առկայությամբ գլխավոր անդամների կից դասավորությունը կարող է ինչպես պահպանվել (ՔՄՏՄՕկամԱ շարադասական մասնակադապար), այնպես էլ ընդմիջարկվել (ՔՄՕկամԱՄՏ, ՔՄՕկամԱՄՏՄՕկամԱ շարադասական մասնակադապարներ). Հատուցէ Տէր չարին ըստ չարութեան իւրում /Բ. Թագ.,Գ,40/: Եղիցին ատուրք կենաց մարդկանս այսորիկ հարիւր և քսան ամ /Եզն.,124/: Եղիցի լոյս տեսնոն Աստուծոյ ի վերայ մեր /Ագաթ.,196/: Տայր ոք ինձ թև որպէս զաղաւնոյ /ն.տ.,605/: Բազմասցի ողջոյն առ քեզ և ամենայն մեծի սպահիդ Արեաց /Եղ.,56/: Հաւասարեսցի մահս մեր ընդ մահու արդարոցն /ն.տ.,230/: Արասցէ և զիս այսօր Տէր Յիսուս Քրիստոս սպասաւոր ձերում մեծաշուք զնդիդ /ն.տ.,310/: Դարձցի շողն անդրէն յետս զտասն աստիճանօք Աքագեան սպարանից /Եզն.,150/: Թողեալ լիցին քեզ մեղք քո /Եզն.,64/: Եկեսցեն ի վերայ քո անէծքս /Բ Օրին.,ԻԸ,15/: Ողջ լերուք ի դիցն օգնականութենէ դուք ամենեքին և ի մեր թագաւորաց /Ագաթ.,131/:

1.3 Ակնհայտ է, որ մի՛ արգելականի առկայությունը կառուցվածքային հատկանիշ է հրամայական նախադասությունների համար: Այնուամենայնիվ, մասնավորապես այն դեպքում, երբ մի՛ արգելականով ստորոգյալի բայական բաղադրիչը, հեռանալով նրանից, զբաղեցնում է նախադասության ամենաթույլ արտասանվող հատվածը՝ վերջը և դառնում տրամաբանորեն միանգամայն աննշանակ, այսպիսի նախադասությունները դադարում են հրամայական լինելուց և ձեռք են բերում ընդգծված բացականչա-

կան երանգ:⁶ Գրանք արդեն ոչ թե հրաման կամ կարգադրություն, այլ ցանկություն են արտահայտում. ինչպես օրինակ՝ Մի որ արմատ դառնութեան ի վեր ելեալ /Եզն.,140/: Մի դու, արքայ, և մի զայդ այլ առ մեզ ասեր /Եղ.,92/: Մի, տեսաք իմ պատուականք, յետ այսչափ ի բարձունս վերանալոյ՝ այսրէն, յերկիր անկեալ թաալիցիմք /Եղ.,222/:

1.4 Ըղծական նախադասություններում, որտեղ բացականչական հնչերանգի բարձրակետում սովորաբար ստորոգյալն է, առաջադաս ենթակա քիչ է հանդիպում, մեր դիտարկմամբ՝ դա հիմնականում այն դեպքում է, երբ իբրև տրամաբանորեն շեշտակիր բաղադրիչ, ենթական ընդգծվելու նպատակով է հայտնվում նման նախադասության սկզբում (ՏՄՄՍՍՕկանԱ շարադասական մասնակադասար). ինչպես՝ Քաջութին հասցե ձեզ ի քաջէն Վահագնէ ամենայն Հայոց աշխարհիս /Եղ.,127/: Սկրտութիւնս այս լիցի ինձ ի լրացումն մեղաց իմոց /ն.տ.,306/ և այլն:

1.5 Շարադասական բաղադրիչների հաջորդականությունը բավականին կայուն կարգ ունի բարենադրություններում և ողջույններում: Սրանցում սովորաբար առաջին պլան է մղվում երկկազմ նախադասության տրամաբանական շեշտը կրող խնդիրը, որ ցույց է տալիս, թե ում է ուղղված ողջույնը կամ մաղթանքը, նրան հաջորդում է բացականչական հնչերանգ ունեցող ստորոգյալը՝ արտահայտված ստորադասական եղանակի բայաձևով, իսկ ենթական սովորաբար եզրափակում է կառույցը (ՕՄՄՍՍ կամ ՕՄՄՍՍՕկանԱՄՍ շարադասական մասնակադասարներ). ինչպես՝ Առ ամենայն ազգս տէրութեան իմոյ՝ արեաց և անարեաց, բազմասցի ի ձեզ ողջոյն մարդասիրութեան մերոյ /Եղ.,18/:

Ի դեպ, խնդիրը, «որին վերագրվում է գերադաս անդամով արտահայտված առարկայական գաղափարը»⁷, տրամաբանորեն շեշտակիր է նաև բարենադրանք կամ ողջույն արտահայտող միակազմ նախադասություններում, եթե նախորդում է կառույցի գերադաս անդամին օրինակ՝ Եւ Քրիստոսի մարդասիրին փա՛ռք յախտեանս, ամէն /Կոր.,100/: Եւ նմա փա՛ռք յամենայն եղականացս /ՄԽՊՀ,Գ,կը/: Հայոց մեծաց ողջոյն շատ /Եղ.,24/: Արքայ Դեմետրիոս՝ առ ազգն Հրէից ողջոյն /Ա Մակ.,Ժ,25/: Տրդատիոս Հայոց մեծաց արքայ. առ աշխարհս և առ գաւառս, առ նախարարս և առ զօրս և առ շինականս և առ ամենեկին, ողջոյն /Ազաթ.,134/: Ինքնակալ կայսր Դիոկղետիանոս, առ սիրելի եղբայր արքունից մեր Տրդատ, ողջոյն /ն.տ.,152/: Սակայն բազմաթիվ են նաև այն օրինակները, որոնցում խնդիրը հաջորդում է միակազմ նախադասության գերադաս անդամին, ուստի և տրամաբանորեն աննկատ է. ինչպես՝ Հանճա՛ր բարի ամենեցուն /Առակք,Ա,7/: Խաղաղութիւն ընդ ձեզ /Ծննդ.,ԽԳ,23/: Օրինութիւն որդոյ Դաւթի /Մատթ.,ԻԱ,9/: Խաղաղութիւն յԱստուծոյ Հօրմէ մերմէ /Ա Կորնթ.,Ա,3/ և այլն:

1.6 Դասական գրաբարի ոչ միայն թարգմանական, այլև ինքնուրույն գործերի լեզվում հաճախադեպ հանդիպող ոճական հնարք է բարդ ըղծական կառույցի բաղադրիչ եզրերում «ստորոգյալ Ս ենթակա», «ենթակա Ս ստորոգյալ» (ՍՄՍ - ՏՄՄ) կամ հակառակ (ՏՄՄ - ՍՄՍ) հերթազայությունը, որ բարդության բաղադրիչ նախադասությունները բացականչական հնչերանգի ուժով հավասարակշռելու նպատակ ունի, ինչի շնորհիվ հուզական խոսքը դառնում է ավելի աշխույժ, նկատելիորեն դինամիկ⁸: Օրինակ՝ Մի եկեսցէ ի վերայ մեր ոտն ամբարտաւանից, և ձեռք մեղաւորաց մի դողացուցեն զմեզ /Եղ.,314/: Իմաստութիւն Յունաց հասցէ դաստակերտիդ կայսերաց և ի մեր դիւցախառն Պարթևաց հասցէ այցելութիւն, ի փառաց թագաւորաց և ի քաջ նախնեաց /Ազաթ.,127/:

1.7 Ենթակայի զեղչման դեպքում երկկազմ ըղծականները սովորաբար արտահայտվում են «ստորոգյալ Ս խնդիր կամ պարագա» (ՍՄՍՕկանԱ) շարադասական մասնակադասարով (Երանի տամ նմա /Եղ.,164/: Եկայք ցնձասցուք ի Տէր / Մաղմ.,ԴԳ,1/):

⁶ Այդ մասին ավելի մանրամասն տես՝ Ս.Հայրապետյան, Հատուկ հնչերանգով նախադասությունների շարադասական կադասարները գրաբարում, ԳԱՍ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 5, Գյումրի, 2002, էջ 42:

⁷ Գ. Խ ա չ ա տ ը յ ա ն, Գրաբարի միակազմ նախադասությունները, Եր., 2002, էջ 184:

⁸ Տես՝ Ս.Հայրապետյան, Հարցական նախադասությունների շարադասական կադասարները դասական գրաբարում, ԳԱՍ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 6, Գյումրի, 2003, էջ 34:

Իսկ ստորոգյալի մեկից ավելի հետադաս լրացումների առկայության դեպքում լրացյալին անմիջապես հաջորդողը որպես կանոն խնդիր լրացումներն են (ՔԻՕՒԱ շարադասական մասնակադապար). ինչպես՝ *Համբուրեցես զիս ի համբուրից բերանոյ քոյ /Ագաթ.,440/*: *Գթասցի յիս* որպես և յաւազակն ի ժամ խաչին /Եղ.,310/:

Հաճախ գեղջված ենթակայի փոխարեն առկա է այն անվանող կոչական, որը, ինչպես ենթական, կա՛ն անմիջապես հաջորդում է ստորոգյալին (ՔԻԿոչ.ՄՕկամԱ), կա՛ն, ընդմիջարկվում նրանից լրացմամբ (ՔԻՕկամԱԼԿոչ). ինչպես՝ Ընկալ, *Տէր*, զկամաւոր պատարագս մեր /Եղ.,98/։ Գոհանամք զքէն, *Տէր Աստուած մեր* /ն.տ.,248/։ Օրհնես զմեզ, *սուրբ հայր մեր* /ն.տ.,382/։ Արդ աղաչեմ զձեզ, *ն՛վ քաջ նիզակակիցք* /ն.տ.,204/։ Բաց մեզ, *Տէր*, գրուռն ողորմութեան քո /ն.տ.,306/։

1.8 Խոսողի երանական վերաբերմունքն արտահայտող ըղձական նախադասությունները մեծ մասամբ միակազմ են։ Նրանց գերադաս անդամը (*երանի՛, երանի՛ է*), որ բացականչական հնչերանգի կրողն է, ունի բացառապես կայուն սկզբնային դիրք, իսկ նախադասությունը՝ «գերադաս անդամ Մ լրացում կամ լրացումներ» շարադասական մասնակադապարը։ Օրինակ՝ *Երանի՛ որ հաւատայցեն ճշմարտութեանն /Բուգ.,72/*։ *Երանի՛ ժողովրդեան, որ.../Մաղմ.,ՁԸ,16/*։ *Երանի՛ առաջնոյ և երկրորդի փոփոխմանն /ՄԽՊՀ,Գ,կր/*։ *Երանի թէ և դուք ըստ բժշկական արուեստին բերէիք զմանութիւն /Եղ.,191/*։ Այս առիթով նշենք նաև, որ ձայնարկություններն ու վերաբերականները գրաբարի բացականչական նախադասությունների ըղձական ենթատեսակի մեջ գործուն դերակատարություն չունեն։

2. Գասական գրաբարի բուն բացականչական նախադասություններն ունեն ըղձականների համեմատ ավելի բարձր հնչերանգ, որի կրող կարող է հանդիսանալ նախադասության յուրաքանչյուր շարադասական բաղադրիչ։ Սրանք աչքի են ընկնում նաև բացականչական հնչերանգ ձևավորող բառային միջոցների՝ ձայնարկությունների, վերաբերականների և հարցահարաբերական դերանունների առատ գործածությամբ և կարող են արտահայտել խոսողի ամենատարբեր զգացմունքներ.

ա) - *Որևէ բանի նկատմամբ խոսողի դրական վերաբերմունք՝ ուրախություն, ցնծություն, հիացմունք, հրճվանք և այլն*. Օրինակ՝ *Որպէ՛ս աներկիւղութեամբ առ ոչինչ համարեցան զհրամանս արքունի /Եղ.,122/*։ *Երանի՛ է մեզ վասն սորա մերձաւորութեանս առ մեզ /ն.տ.,304/*։ Օրհնեալ *Տէր Աստուած ի բարձունս /ն.տ.,382/*։ Ահաւասիկ ես գեղեցիկ, մերձաւոր իմ /Երգ.,Ա,14/։ Ահա ծնցի ի քո զաւակացոյ այլ զաւակ /Բուգ.,11/։ Նա գորպիսի՛ գերանական զփառսն ժառանգէ /Եզն.,246/։ Գործ նորա որպէ՛ս պարկեշտութեամբ է /Առակք,Չ,8/։ Միրեցից զքեզ՝ *Տէր՝* զօրութիւն իմ /Մաղմ.,ԺԷ,2/։

բ) - *Որևէ բանի նկատմամբ խոսողի ցավակցական վերաբերմունք, վիշտ, ափսոսանք, դառնություն*. ինչպես՝ *Ողորմի՛մ քեզ, եկեղեցի հայաստանեայց, խրթնացեալ ի բարեզարդութենէ բեմին, ի քաջէն զրկեալ հովուէ և հովուակցէ /ՄԽՊՀ,Գ,կր /*։ Աւա՛ղ զրկանացս, աւա՛ղ թշուառական պատմութեանս /ն.տ./։ *Որպէ՛ս զախոսս հանդուրժեցից բերել /ն.տ./*։ *Ողորմի՛մ, ողորմի՛մ սիրելեաց ձերոց /Եղ.,112/*։ Ահաւաղիկ քակեցի զմիաբանութիւն ուխտին Հայոց /ն.տ.,75/։ *Ո՛ր անմիտք /Եզն.,220/*։ Ահաւասիկ մերձեալ եմ ի դատաստանս իմ /Յօք,ԺԳ,18/։

գ) - *Նախատինք, հանդիմանություն, արհամարհանք, անեծք*. ինչպես՝ *Ո՛ր է քաղցր աչացն հանդարտութիւնս առ ուղիղս /ՄԽՊՀ,Գ,կր /*։ *Ո՛ր է/ երկայն ճանապարհաց յոյս հեշտացուցիչ, աշխատութեանցն հանգուցող /ն.տ./*։ *Ո՛վ այսուհետև զմերս յարգեսցէ զուսումն, ո՛վ ուրախասցի ընդ առաջադիմութիւն աշակերտիս, ո՛վ զհայրական բարբառեացի զուարճութիւն, մասամբ ինչ յաղթահարեալ յորդոյս /ն.տ./*։ *Եւ դուք աւաղիկ կամիք անկանել հեթանոսաց ի ծառայութիւն /Բուգ.,137/*։ *Վա՛յ իցէ ձեզ /Ագաթ.,195/*։ *Ո՛վ մորոտութիւն./Եզն.,100/*։ *Ո՛վ անմտութիւն և անհամ մորոտութիւն /ն.տ.,112/*։ *Վա՛յ այնոցիկ, որ գրեն զչարիս /Եսայի.,Ժ,1/*։ *Եկեսցեն ի վերայ քո անեծքս /Բ Օրին.,ԻԸ,15/*։

դ) - *Որևէ բան կատարելու հորդոր, հրավեր, կանչ*. Հոգիդ քո բարի առաջնորդեսցէ մեզ յերկիր ուղիղ /Ագաթ.,194/։ Հապա զնասցուք, ասեն, սփռեցարուք յիւրաքանչիւր տեղիս /Բուգ.,138/։ *Աղէ՛ տուր ինձ զիտել /ն.տ.,143/*։ *Չարքիւր, Երեմիաս, զարքիւր և ողբա հանդերձ մարգարէութեամբ /ՄԽՊՀ, Գ,կր /*։ *Որչափ ևս առաւել լիցուք հաղորդք յարութեան նորա /Եղ.,348/*։

ե) - տրտմություն, հուսահատություն, հուսալքություն. Օրինակ՝ Ահա շրջեցան զինն շունք բազումք /Եղ.,168/: Վա՛յ մեզ, վա՛յ մեզ, վա՛յ մեզ.../Ազաթ.,780/: Ձիա՛րդ զմիտս իմ և զլեզուս պնդեցից: Ձիա՛րդ յարմարեցից գողերգութիւնս /ՄԽՊՀ,Գ,կը /: Ողբամ՝ զքեզ, Հայոց աշխարհ, ողբա՛մ զքեզ, հանուրց հիւսիսականաց վեհագոյն /ն.տ./: Կորեա՛ւ ժողովողն, քագեա՛ւ նաւահանգիստն, ելի՛ք օգնականն, լռեա՛ց ձայնն յորդրեցուցիչ /ն.տ./:

2.1 Ըղձականների նման՝ բուն բացականչական նախադասությունները ևս իրենց կառուցվածքով լինում են ինչպես երկկազմ (*Նա գորպիսի՛ գերանական զփառսն ժառանգէ /Եզն.,246/*), այնպես էլ միակազմ (*Աւա՛ղ զրկանացս, աւա՛ղ թշուառական պատմութեանս /ՄԽՊՀ,Գ,կը./*):

Եական տարբերություններ չկան սրանց միջև նաև շարադասության տեսակետից:

2.2 Երկկազմ համառոտ նախադասություններում բացականչական հնչերանգն իր վրա կրող ստորոգյալը բացառապես սկզբնային դիրքում է (ՔԻՏ շարադասական մասնակադապար). *Կորեա՛ւ ժողովողն, քագեա՛ւ նաւահանգիստն, ելի՛ք օգնականն, լռեա՛ց ձայնն յորդրեցուցիչ /ՄԽՊՀ,Գ,կը/*: Ընդարձակ նախադասություններում ամենահաճախադեպը գլխավոր անդամների՝ խնդրով կամ պարագայով ընդմիջարկված ՔԻՕ/ԱԻՏ շարադասական մասնակադապարն է (*Ահա շրջեցան զինն շունք բազումք /Եղ.,168/*: *Ահա ծնցի ի քո զաւակացդ այլ զաւակ /Բուզ.,11/*), որում կառույցը եզրափակող ենթակայի փոխարեն շատ դեպքերում հանդես է գալիս այն անվանող կոչական. *ինչպես՝ Ողբամ՝ զքեզ, Հայոց աշխարհ, ողբա՛մ զքեզ, հանուրց հիւսիսականաց վեհագոյն /ՄԽՊՀ,Գ,կը/*: *Ողորմի՛մ քեզ, եկեղեցի հայաստանեայց /ն.տ./*: *Միրեցից զքեզ՝ Տէր՝ գորութիւն իմ /Սաղմ.,ԺԷ,2/*: և այլն: Ստորոգյալի հետադաս լրացումների փոխդասավորության կարգն այստեղ ևս միանգամայն ազատ է:

2.3 Գլխավոր անդամների վերոհիշյալ «ստորոգյալլենթակա» հաջորդականությունը սովորաբար շրջվում է, եթե բացականչում արտահայտող հարցահարաբերական դերանունների (ո, ով, որպէս, որպիսի) կամ ցուցական վերաբերականների (ահա, ահաւասիկ և այլն) առկայությամբ պայմանավորված՝ ստորոգյալը դադարում է բացականչական հնչերանգի կրողը լինելուց. Օրինակներ՝ *Ո՛վ այսուհետև զմերս յարգեսցէ զուսումն, ո՛վ ուրախասցի ընդ առաջադիմութիւն աշակերտիս, ո՛վ զհայրական բարբառեսցի զուարճութիւն, մասամբ ինչ յարթահարեալ յորդոյս /ՄԽՊՀ,Գ,կը /: Ո՛վ տայր քեզ, երբօրորդի իմ, դիտել զատինս մոր իմոյ /Երզ.,Ը,1/*: Գործ նորա *որպէ՛ս* պարկեշտութեամբ է /Առակք,Ձ,8/: *Նա գորպիսի՛ գերանական զփառսն ժառանգէ /Եզն., 246/*: Ո՛ տայր ինձ զծովս ծխանի և զառաւօտն Նաւասարդի / /: *Ահա դու, Տէ՛ր, ողորմութեամբ քով պասկեցեր զսիրելիս քո /Եղ.,151/*: *Ահա գառն կայր ի վերա լերինն Սիռնի /Յայտ.,ԺԳ,1/*: Ես *աւասիկ* ծառայ քո ի ձեռս քո կամ /Բուզ.,142/: *Ահաւասիկ* բանք արդարութեամբ կատարեցան /ն.տ.,140/:

Նմանատիպ նախադասություններում գլխավոր անդամների ՔԻՏ հաջորդականությունը սովորաբար ենթակա չէ շրջման թերևս միայն այն դեպքում, երբ հնչերանգակիր դերանունը անվանական ստորոգյալի ստորոգելին է. *ինչպես՝ Ո՛ւր է քաղցր աչացն հանդարտութիւն առ ուղիդ /ՄԽՊՀ, Գ,կը /: Ո՛ւր /է/ երկայն ճանապարհաց յոյս հեշտացուցիչ, աշխատութեանցն հանգուցող /ն.տ./*: *Այս են կամք Հօր իմոյ /Եզն.,138/*: *Ո՛ւր են ողորմութիւնք քո առաջինք, Տէ՛ր /Սաղմ.,ՁԸ,50/*: *Դո՛ւ ես* Որդին Աստուծոյ /Եզն.,150/ և այլն:

2.4 Միակազմ բացականչական նախադասությունները դասական գրաբարում դրսևորվում են նույն շարադասական մասնակադապարով, ինչ ըղձականները. այդպիսի կառույցի գերադաս անդամը, որպես բացականչական հնչերանգի կրող, միշտ սկզբում է. *ինչպես՝ Յնծութի՛ւն է ինձ /Դուկ.,Ա,47/*: Ըա՛տ է արդ, Տէ՛ր /Գ Թագ.,ԺԹ,4/: Մա՛հ է ի սանի աստ, այ՛րդ Աստուծոյ /Գ Թագ.,Գ,40/: Հաճախ սրանցում առկա է նաև որևէ ցուցական վերաբերական, որ նախորդելով գերադաս անդամին՝ ներկայացնում է նրա ցույց տված առարկան. Ես *ահա* վարագոյրք պատուականք /Յուդ.,ԺԳ19/: Ես *ահա* ժողովորդ բազում /Յայտ.,Է,9/: Ես *ահաւասիկ* կուտութիւնք դատեր իմոյ /Բ Օրին., ԻԲ,17/: *Աւանիկ* կին քո առաջի քո /Ծննդ.,ԺԲ,12/ և այլն: Երբեմն գերադաս անդամին նախորդում է որևէ ձայնարկություն՝ իր վրա վերցնելով բացականչական հնչերանգի

ուժը. Ո՛նոր և անպատում սքանչելեաց գործ /ՂՓՊՀ,179/: Ո՛վ անմտութիւն և անհամ մորոտութիւն /Եզն.,112/: Ո՛հրաման տկար և անգօր սահման /ն.տ.,161/:

2.5 Երբեմն հենց ձայնարկությունն է (վա՛յ, վա՛շ, աա՛ղ, ո՛հ, երանի՛) բացականչական միակազմ նախադասության գերասանդը, որի հետ հանդես է գալիս տրական հոլովով (հազվադեպ նաև ուղղակյանով) կամ նախդրավոր կապակցությամբ խնդիր լրացում:⁹ Այսպիսի նախադասությունները առանց բացառության հանդես են գալիս «Ձայն.Ունդիր» շարադասական մասնակադապարով. ինչպես՝ Վա՛յ սրտից վատքարաց և ձեռաց լքելոց /Միր.,Բ,14/: Վա՛յ ինձ՝ Արշակայ /Բուզ.,175/: Երանի՛ ամենեցուն /Սաղմ.,ՃԻԷ,1/: Վա՛շ ինձ /Եսայի,ԽԳ,16/: Աա՛ղ քշուտական պատմութեանս /ՄեՒՊՀ,Գ,կր/: Վա՛յ ի վերայ բեկման քո /Երեմ.,Ժ,19/: Ո՛ հովիւք /Երեմ.,ԻԳ,1/:

Այսպիսի նախադասությունների ընդարձակման դեպքում շարադասության վերոհիշյալ կարգը չի խախտվում: Նոր բաղադրիչներ (կոչական, պարագա) կարող են հավելվել միայն խնդրից հետո. օրինակներ՝ Զա՛ւ ձեզ, որդիք /ՂՓՊՀ,22/: Վա՛յ քեզ, Բեքսայիդա /Մատթ.,ԺԱ,21/: Ո՛հ ինձ, Տէ՛ր /ԳԹագ.,Ժ,20/: Վա՛յ քաղաքիդ մեծի Բաբելովմի, քաղաք հզոր /Յայտ.,ԺԸ,10/: Երանի՛ քեզ, երկիր /Եսայի,ԾԶ,1/: Երանի՛ սմա վասն սուրբ տեսլանս /Եղ.,196/:

Համառոտագրություններ

Ազաթ. - Ազաթանգեղայ պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1914:
 Բուզ. - Փաստոսի Բիզանդացոյ պատմութիւն Հայոց, Թիֆլիս, 1912:
 Եզն. - Եզնկայ վարդապետի Կողբացոյ «Եղծ աղանդոց», Թիֆլիս, 1914:
 Եղ. - Եղիշէի Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին, Երևան, 1957:
 Կոր. - Կորյուն, Վարք Մաշտոցի, Երևան, 1941:
 ՂՓՊՀ - Ղազարայ Փարպեցոյ պատմութիւն Հայոց և Թուրք առ Վահան Մամիկոնեան, Տիֆլիս, 1904:
 ՄեՒՊՀ - Մովսիս Խորենացոյ պատմութիւն Հայոց, Տիֆլիս, 1913:
 Մ. Գրքի (Աստուածաշունչ մատեան Հնոց և Նորոց Կտակարանաց, Կ. Պոլիս, 1895) համառոտագրություններից՝ Ա Կորնթ. - Առ Կորնթացիսն առաջներորդ, Ա Մակ. - Գիրք առաջին Մակարայեցոց, Առակք - Առակք Սողոմոնի, Բ. Թագ. - Գիրք երկրորդ Թագաւորաց, Բ Օրին. - Գիրք երկրորդ Օրինաց, Գ Թագ. - Գիրք երրորդ Թագաւորաց, Դ Թագ. - Գիրք չորրորդ Թագաւորաց, Դատ. - Գիրք Դատաւորաց, Եսայի - Մարգարէութիւն Եսայիայ, Երզ. - Երզ Երզոց, Երեմ. - Մարգարէութիւն Երեմիայի, Ծճճճ. - Գիրք Ծճճճոց, Դով. - Սրբոյ Աւետարանիս Յիսուսի Քրիստոսի ըստ Դուկասու, Մատթ. - Սրբոյ Աւետարանիս Յիսուսի Քրիստոսի ըստ Մատթէոսի, Յուզ. - Գիրք Յովիթայ, Յօր - Գիրք Յօրայ, Սաղմ. - Գիրք Սաղմոսաց, Միր. - Գիրք Միրաբայ:

ВОСКЛИЦАТЕЛЬНОЕ ПРЕДЛОЖЕНИЕ ГРАБАРА И ЕГО СЛОВОПОРЯДКОВЫЕ МОДЕЛИ

Резюме

С. Айрапетян

В статье выявляются грамматические особенности формирования восклицательных предложений классического грабара (специфическая интонация, использование междометий, местоимений, структура предложения, выражение сказуемого и т.д.), представляются смысловые и функциональные разновидности этих предложений в грабаре.

Рассматриваются все словопорядковые модели, присущие восклицательным предложениям, раскрываются факторы, обуславливающие эти модели. Подчеркивается, что для большинства двусоставных восклицательных предложений грабара характерна препозитивность сказуемого, а некоторые подвиды (в частности - односоставные) отличаются абсолютно устойчивым порядком слов.

⁹ Տե՛ս Գ. Խաչատրյան, նշվ. աշխ., էջ 193-194: